

ARTUR KOROBOWICZ (Lublin)

Zależność obrządku greckounickiego w Królestwie Polskim od wyższych władz duchownych

I

Diecezja chełmska była jedyną w Królestwie Polskim diecezją obrządku greckounickiego. W granicach Królestwa nie istniała metropolia unicka i dlatego biskupi chełmscy przez szereg lat podlegali metropolitom rezydującym poza jego granicami, a następnie bezpośrednio Rzymowi. W okresie konstytucyjnym Królestwa (1815—1830) chełmska diecezja greckounicka wchodziła w skład unickiej metropolii halicko-lwowskiej z siedzibą metropolity we Lwowie. Rozciągnięcie władzy metropolity halicko-lwowskiego na diecezję chełmską nastąpiło jeszcze przed powstaniem Królestwa Polskiego, a związki unickich biskupów chełmskich ze Lwowem w okresie istnienia Królestwa były luźną kontynuacją powstałego wcześniej stanu zależności.

Jednolita w dawnej Rzeczypospolitej organizacja kościelna obrządku greckounickiego w okresie kolejnych rozbiórów ulegała stopniowemu rozpadowi. Po pierwszym rozbiorze w granicach Rosji znalazły się archidiecezje unickie: smoleńska i połocko-witebska z Połockiem — siedzibą metropolity unickiego Felicjana Wołodkowicza. Zarówno jednak metropolita Wołodkowicz jak i jego następca Jazon Smogorzewski, przebywający od pierwszego rozbioru na terenach Rzeczypospolitej nie objętych zaborem, rozciągali jeszcze swą władzę na arcybiskupstwa połockie i smoleńskie. Dopiero ukaz Katarzyny II z 1782 r. zerwał wszelką łączność archidiecezji połockiej z metropolitą Smogorzewskim, jako przebywającym poza granicami Rosji.

Drugi rozbiór spowodował przejście w granice Rosji kolejnej siedziby metropolitów unickich — Włodzimierza Wołyńskiego wraz z diecezją, oraz diecezji: pińskiej, łuckiej i brzeskiej. Po tym rozbiorze także całe arcybiskupstwo połockie znalazło się już pod panowaniem rosyjskim. W 1784 r. arcybiskupem połockim został H. Lisowski¹.

¹ G. Olchowski, *O wysshem cerkowno — administratiwnom uprawlenii w zapadno-russkoj cerkwi i w czastnosti w cholmskoj eparchii wo wremia unii s Rimom (1596—1875)*, Warszawa 1896, s. 5—7.

Austria w pierwszym rozbiórze zagarnęła diecezję unickie lwowską i przemyską. W trzecim rozbiórze uległa podziałowi diecezja chełmska, część której otrzymała Rosja (po prawej stronie Bugu), reszta zaś z Chełmem przypadła Austrii². Prusom przypadły po trzecim rozbiórze części diecezji włodzimiersko-brzeskiej, z których utworzone zostało biskupstwo unickie ze stolicą w Supraślu³.

Po trzecim rozbiórze Polski aktualny metropolita unicki Rostocki został pozbawiony władzy metropolitalnej, a unitów na terenie Rosji poddano jurysdykcji arcybiskupa połockiego Lisowskiego. Po śmierci metropolity Rostockiego w 1805 r. arcybiskup połocki Lisowski nominowany został ukazem cara Aleksandra I z dnia 24 VII 1806 r. metropolitą unickim w Rosji⁴. Do swojej śmierci Rostocki pomimo faktycznego pozbawienia go władzy metropolitalnej formalnie pozostawał metropolitą unickim i obejmował swoją jurysdykcją wszystkich unitów zamieszkujących na terenach byłej Rzeczypospolitej⁵. Wraz z jego śmiercią aktualny stał się problem takiego urządzenia metropolitalnej organizacji obrządku greckounickiego, która odpowiadałaby nowej państwowej przynależności diecezji unickich. Utrzymanie wspólnego dla nich metropolity z wielu względów, przede wszystkim politycznych, nie było możliwe. Śmierć metropolity Rostockiego stwarzała możliwość przeprowadzenia zmian w dotychczasowej organizacji hierarchii greckounickiej.

Kilkuletnie starania biskupów diecezji unickich znajdujących się pod panowaniem austriackim, popierane w Rzymie przez rząd monarchii austriackiej⁶, zakończone zostały w 1807 r. powodzeniem. Papież Pius VII bullą z dnia 8 III 1807 r. ustanowił nową, odrębną od kijowskiej, unicką metropolię halicką⁷. Pius VII ustanawiając unicką metropolię halicką

² Ibidem, s. 7; [F. Bieganowski], *Kościół unicki w Polsce, a mianowicie diecezja chełmska*, Poznań [b.r.], s. 13.

³ [F. Bieganowski], l. c.

⁴ G. Olchowski, o. c., s. 9; J. Felesz, *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*, t. II, Wien 1880, s. 794. Metropolici unicy w dawnej Rzeczypospolitej nosili tytuł kijowskich, halickich i całej Rusi i do 1632 r. przebywali w Kijowie. Potem zamieszkiwali w diecezjach, którymi zarządzali do momentu uzyskania godności metropolitalnej. Stolica metropolii unickiej była więc ruchoma. Por. I. Czistowicz, *Oczerk istorii zapadno — russkoj cerkwi*, cz. II, Petersburg 1884, s. 383.

⁵ G. Olchowski, o. c., s. 7. Por. także w tej kwestii list pasterski metropolity halickiego A. Angełłowicza z 25 IX 1808 r., w: M. Haraśiewicz, *Annales Ecclesiae Ruthenae*, Leopoli 1862, s. 787.

⁶ Starania o ustanowienie odrębnej metropolii dla diecezji unickich znajdujących się w Galicji rozpoczął bezpośrednio po trzecim rozbiórze biskup chełmski Porfyriusz Skarbek-Ważyński (G. Olchowski, o. c., s. 7—8).

⁷ WAP w Lublinie, Chełmski Konsystorz Grecko-Katolicki (dalej: Ch. Kons. G. Kat.), nr 2, s. 29—33; tenże tekst bulli Piusa VI z 8 III 1807 r. w: M. Haraśiewicz, o. c., s. 790—799.

z siedzibą metropolity we Lwowie, jako motywy swej decyzji podał trudności, jakie nastroczały kontakty unitów galicyjskich z metropolitą kijowskim. Bulla wskrzeszająca metropolię halicką wyraźnie mówiła o usilnych staraniach cesarza Franciszka I w stolicy papieskiej, w kierunku jej ustanowienia⁸. W skład nowo utworzonej metropolii weszły diecezje unickie: lwowska, chełmska i przemyska, wyjęte jednocześnie ze składu metropolii kijowskiej i wyłączone spod jurysdykcji metropolity kijowskiego⁹.

W ślad za bullą ustanawiającą unicką metropolię halicką, Pius VII 1 IV 1807 r. wydał bullę mianującą biskupa przemyskiego Antoniego Angiełłowicza arcybiskupem lwowskim, metropolitą halickim¹⁰. Tak więc diecezja chełmska obrządku greckounickiego weszła w skład metropolii halicko-lwowskiej, a jej biskupi stali się sufraganami arcybiskupów — metropolitów lwowskich.

II

Wypadki historyczne 1809 r. spowodowały, że tereny, na których rozciągała się sieć parafialna chełmskiej diecezji greckounickiej, wraz z Chełmem — stolicą diecezji, zostały włączone do Księstwa Warszawskiego. Nie zerwało to zależności biskupa chełmskiego od metropolity halickiego, gdyż diecezja chełmska nadal znajdowała się przez cały okres bytu państwowego Księstwa Warszawskiego w składzie unickiej metropolii halickiej¹¹. Metropolita halicki Antoni Angiełłowicz korzystając ze swoich praw metropolitalnych zatwierdził i konsekrował w 1810 r. nominowanego przez Fryderyka Augusta biskupem chełmskim Ferdynanda Dąbrowę-Ciechanowskiego¹².

Fakt znalezienia się diecezji chełmskiej w granicach Księstwa Warszawskiego i nie zerwanie przez to podległości metropolitalnej tej diecezji od Lwowa, uczyniło wyłom w potwierdzonej przez omawianą bullę Piusa VII zasadzie, że organizacja metropolitalna powinna obejmować diecezje znajdujące się pod jedną władzą państwową. Władze państwowe Księstwa Warszawskiego nie czyniły jednak żadnych starań o oderwanie diecezji chełmskiej od metropolii halickiej.

Taki stan rzeczy zastało powstanie w 1815 r. Królestwa Polskiego, w granicach którego znalazła się także diecezja unicka chełmska. W pierwszym okresie istnienia Królestwa (tzw. konstytucyjnym) utrzymywała się metropolitalna zależność diecezji chełmskiej od Lwowa. Sto-

⁸ M. Harasiewicz, o. c., s. 792—793.

⁹ Ibidem, s. 793—794.

¹⁰ Ch. Kons. G. Kat., nr 2, s. 35—37.

¹¹ Por. G. Olchowski, o. c., s. 10.

¹² Ch. Kons. G. Kat., nr 1, s. 3—4, 8; M. Harasiewicz, o. c., s. 878.

lica papieska nadal nie wprowadzała zmian w wytworzonej bullą Piusa VII z 1807 r. sytuacji prawnej. Być może, na utrzymanie status quo wpłynął też początkowo fakt wakowania w tym czasie godności metropolity unickiego w Rosji¹³.

Następca metropolity Angiełłowicza na arcybiskupiej stolicy lwowskiej, metropolita Michał Lewicki w r. 1819 potwierdził i dokonał kanonicznej konsekracji biskupa sufragana diecezji chełmskiej Wincentego Siedleckiego¹⁴. W pierwszych latach istnienia Królestwa Polskiego władze rządowe nie kwestionowały metropolitalnych związków Chełma ze Lwowem. Pewne próby zerwania tych związków miały miejsce właśnie w 1819 r., a inicjatywa w tej sprawie wyszła ze strony ówczesnego biskupa chełmskiego Ciechanowskiego. Starania Ciechanowskiego szły w kierunku likwidacji metropolitalnych związków diecezji chełmskiej z metropolitą halickim i ustanowienia w ich miejsce takichże z metropolitą unickim w Rosji — Józafatem Bułhakim. Należy domniemywać, że mianowanie nowego metropolity w Rosji, a także liberalna polityka cara Aleksandra I w stosunku do obrządku unickiego stały się dla Ciechanowskiego elementami przeważającymi przy podjęciu decyzji. Być może liczył on także na to, że zależność od metropolity unickiego w Rosji wpłynie w sposób korzystny na sytuację prawną tego obrządku w Królestwie.

Bezpośrednią przyczyną rozpoczęcia w tej sprawie starań przez biskupa Ciechanowskiego była prywatnie przez niego uzyskana wiadomość, jako by car Aleksander I życzył sobie podporządkowania diecezji chełmskiej metropolicie Bułhakowi. Pisał o tym Ciechanowski w liście do Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, datowanym w Chełmie 14 II 1819 r., że *jest życzeniem Najjaśniejszego Pana, aby biskup chełmski O G K [obrazdki greckokatolickiego — A. K.] w rzeczach kościelnych porozumiewał się z metropolitą kościołów G K w Rosji będącym teraźniejszym JW Bułhakim nominowanym, ma tę wiadomość najpewniejszą prywatnie sobie powierzoną od urzędnika pewnego (JW Jan Węgliński, były Minister Skarbu), który na zapytanie Monarchy z którymby metropolitą biskup chełmski w rzeczach kościelnych porozumiewał się, odpowiedział, że o tym nie wie, gdyż metropolita tak halicki w Galicji będący, jak też teraźniejszy w Rosji mieszkający, mają swoje stolice metropolitalne za granicą Królestwa Polskiego. Na to Monarcha odpowiedział, że życzeniem jego jest, aby biskup chełmski w in-*

¹³ Kolejny po Lisowskim metropolita kijowski Kochanowicz zmarł w 1814 r., a cesarz Aleksander I zajęty wraz z innymi monarchami koalicji antynapoleońskiej sprawami europejskimi, nie mianował przez 3 lata nowego unickiego metropolity. Dopiero w 1817 r. mianowany został metropolitą unickim w Rosji biskup brzeski Józafat Bułhak. Patrz: E. Likowski, *Historia unii Kościoła Ruskiego z Kościołem Rzymskim*, Poznań 1875, s. 170.

¹⁴ M. Harasiewicz, o. c., s. 380—381; J. Pełesz, o. c., t. II, s. 335.

interesach kościoła swojego miał uczestnictwo z metropolitą uniackim niedawno w Rosji nominowanym — —¹⁵. Charakterystyczna w swej dyplomacji jest odpowiedź Komisji Rządowej Wyznań i Oświecenia z 13 III 1819 r. na ten list; jej treść pozwala dopiero domyślać się nieprzychylnego stanowiska władz rządowych Królestwa do zamiarów Ciechanowskiego¹⁶. Widocznie biskup Ciechanowski nie chciał zrozumieć intencji Komisji Rządowej, bo już 17/29 III 1819 r. wystosował prośbę do cesarza, w której wyraźnie zwracał się o podporządkowanie diecezji chełmskiej metropolii Bułhakowi¹⁷. Prośba wysłana została do Komisji Rządowej Wyznań i Oświecenia, która przedstawić ją miała drogą urzędową cesarzowi. Komisja jednak wykorzystując jako pretekst formalne uchybienie¹⁸, przy piśmie nr 1874 z 15 IV 1819 r., podpisanym w zastępstwie ministra przez radcę stanu Staszica, petycję Ciechanowskiemu zwróciła, przedstawiając jednocześnie swoje stanowisko w tej sprawie: — — *nie tylko nie znajduje tego koniecznem aby JW IX Biskup chełmski w rzeczach duchownych miał zależeć od Metropolity w Państwie Rosyjskim mieszkającego, ale nawet upatruje z tego szczególniej względu niedogodność dla niego, że podług ustaw krajowych wszelkie korespondencje między krajowemi władzami duchownymi a zagranicą mieszkającymi nie inaczej tylko przez Rząd mogą się odbywać, co naturalnie czynić musi opóźnienie w korespondencji. Z drugiej strony uważa Komisja Rządowa, że w obrządku łacińskim zdarzać się zwykły diecezje zwane exemptae,*

¹⁵ Ch. Kons. G. Kat., nr 743, k. 30v.

¹⁶ Co do wiadomości jakoby życzeniem było Najjaśniejszego Pana izby biskup chełmski OGK [obrządku grekokatolickiego — A. K.] w rzeczach kościelnych znosił się z metropolitą tegoż obrządku w Rosji, iż nie tylko Komisja Rządowa nie żąda jej wyjawienia, ale nawet uważa za przyzwolite, ażeby jej był JWIX biskup jako w poufłości sobie udzielonej, wcale nie wyjawiał — — (Ch. Kons. G. Kat., nr 743, k. 9).

¹⁷ — — *Każde wyznanie, każde zgromadzenie religijne mieć zwykło swojego bezpośredniego naczelnika na zasadach kościoła ugruntowanego. Biskup chełmski obrządku unickiego w całym Królestwie Polskim pod najmiłościwszym panowaniem Waszej Cesarsko Królewskiej Mości będący tylko jeden w tym obrządku zostawiony, nie ma żadnego metropolity jako własnego religijnego naczelnika. Nie może mieć uczestnictwa w rzeczach kościelnych z metropolitą galicyjskim lubo z byłego rządu X. Warszawskiego od niego poświęcony, bo ten przebywa za granicą państwa Waszej Cesarsko Królewskiej Mości. Wszakże dla biskupa chełmskiego nie ma innego środka do połączenia się dla uczestnictwa w rzeczach kościelnych tylko z metropolitą uniackim w Cesarstwie Rosyjskim pod Najłaskawszym berłem Twoim Najjaśniejszy Panie dziś zamieszkałym — —* (Ch. Kons. G. Kat., nr 752, s. 277—278 i 309).

¹⁸ — — *lubo z dołączonej kopii wiadome są żądania JWIX Biskupa objęte rzeczoną prośbą nie może jej jednak Komisja Rządowa przedstawić, gdyż jest zapieczętowaną i dlatego zwraca ją w załączeniu — —* (Ch. Kons. G. Kat., nr 752, s. 281).

które bezpośrednio w stosunkach duchownych ze Stolicą Apostolską zostają. Podobnego przywileju mogłaby dostąpić Diecezja Chełmska¹⁹.

Jednak perspektywa egzempcji i bezpośredniego podporządkowania diecezji Rzymowi, co podkreślałoby odrębność państwową Królestwa w stosunku do cesarstwa rosyjskiego, nie była atrakcyjna dla Ciecchanowskiego, któremu bardziej zależało ra łaskach władz rosyjskich. Stąd prośba jego do cesarza była przezeń jeszcze raz przekazana Komisji Rządowej Wyznań. Ta 18 V 1819 r. pismem nr 2417²⁰ poleciła mu zaprzestać dalszych kroków w tej sprawie aż do czasu jego przyjazdu do Warszawy. W piśmie tym znajdujemy też nie podnoszony w dotychczasowej korespondencji przez Komisję argument: — — *Diecezja chełmska wyszła z dawnych stosunków z Metropolią unickim w Rosji i później należąc do arcybiskupa lwowskiego nie wiadomo czyli od niego wyrokiem władzy wyższej duchownej oddzieloną została* — —. Władze Królestwa — jak widać — stały zdecydowanie na stanowisku odrębności diecezji chełmskiej od organizacji kościoła unickiego w Cesarstwie, broniąc w ten sposób interesu państwowego Królestwa.

Nie ma dowodów na to, że biskup Ciecchanowski podejmował dalsze próby połączenia się z metropolią unicką w Rosji. Przeciwnie, w związku ze staraniami o ustanowienie kapituły katedralnej Ciecchanowski zwrócił się 25 IX 1820 r. do metropolity halickiego Michała Lewickiego, — — *aby raczył mi całą organizację swojej kapituły w kopii uwierzytelniej nadesłać* — — *takowe ustawy będą dla mnie wzorem i wskazówką w tym całym dziele postępowania*²¹. Rok później, 21 XI 1821 r. Ciecchanowski, od którego władze Królestwa zażądały aktu erekcyjnego kapituły chełmskiej, prosił metropolitę Lewickiego o zgodę na wskrzeszenie kapituły, wyraźnie powołując się znów na związki metropolitalne diecezji chełmskiej ze Lwowem²². Metropolita Lewicki wyraził zgodę na wskrzeszenie kapituły katedralnej chełmskiej²³, jednak Komisja Rządowa Wyznań i Oświecenia, która sprzeciwiła się uzależnieniu diecezji chełmskiej od metropolii w cesarstwie rosyjskim, nie mogła zająć innego stanowiska wobec metropolii położonej w obrębie cesarstwa austriackiego. Dlatego

¹⁹ Ibidem, s. 281—282.

²⁰ Ibidem, s. 283.

²¹ Ch. Kons. G. Kat., nr 743, k. 33.

²² Ibidem, k. 21. — — *powagą władzy metropolitalnej, jako następcy św. pamięci nieodżałowanego Antoniego Metropolity a mojego konsekratego, z mocy Bulli Piusa VII na imię tegoż wydanej raczył łaskawie z urzędu swojego Metropolitalnego wydać instrument czyli konsens na osobę moją, wskrzeszenia kapituły katedralnej* — — *wszakże pomieniona bulla do dziś trwa w mocy i nie jest żadną inną odwołana. Z tej przyczyny i Rząd tutejszy nie wzbrania mi uczestnictwa w rzeczach kościelnych tudzież porozumienia się w interesach duchownych cum Va Excella*”.

²³ Ch. Kons. G. Kat., nr 2, s. 17—19.

też pismem z 4 II 1822 r. powiadomiła ona biskupa Ciechanowskiego, iż jego starania o uzyskanie zgody na ustanowienie kapituły u metropolity przebywającego poza granicami Królestwa pozostają w sprzeczności z obowiązującymi przepisami²⁴. W ten sposób po raz pierwszy w 1822 r. władze rządowe Królestwa zakwestionowały zależność chełmskiej diecezji greckounickiej od metropolity halickiego. Ostatecznie Ciechanowski uzyskał bullę papieską erygującą kapitułę chełmską; ten akt prawny, idący w kierunku życzeń administracji polskiej, która akcentowała samodzielną diecezję chełmskiej, uznany został przez władze rządowe Królestwa.

Najbliższe lata po tych wypadkach charakteryzowały się zachowaniem istniejącego stanu rzeczy. Biskup Ciechanowski nie czynił nic w kierunku podporządkowania diecezji chełmskiej metropolicie Bułhakowi, Komisja Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego zaś ze swej strony nie podejmowała żadnych czynności, które mogłyby doprowadzić do zmiany metropolitalnej przynależności diecezji chełmskiej. Wynikało to z faktu, że zależność Chełma od Lwowa, jak już wyżej wspomniano, była w owym czasie luźna, a przypominano sobie o niej jedynie sporadycznie, przy okazji zdarzeń, których unormowanie wymagało zgody lub zawiadomienia wyższej władzy duchownej. Należały tu w szczególności konsekracje biskupów czy erygowanie kapituły. Kilka następnych lat po utworzeniu kapituły katedralnej zdarzeń takich nie przyniosły.

W sferach kierowniczych diecezji natomiast po uzewnętrznieniu stanowiska Komisji Rządowej Wyznań i Oświecenia w sprawie metropolitalnej zależności Chełma dotychczasowe poglądy uległy korekcie. Określoną rolę odegrać tu musiał dokument adresowany do Ciechanowskiego z Warszawy pod datą 1 V 1822 r.²⁵ Autor dokumentu nie jest znany, gdyż kopia, z którą mamy do czynienia, nie nosi podpisu. Wydaje się, że jego autorstwo należy przypisać ks. Pawłowi Szymańskiemu, prałatowi dziekanowi kapituły katedralnej chełmskiej i ówczesnemu dziekanowi wydziału teologicznego Uniwersytetu Warszawskiego. Jest to obszerny wywód historycznoprawny adresowany do biskupa Ciechanowskiego. Jego treść świadczy o głębokiej znajomości zagadnienia i dużej erudycji autora, ze sformułowań zaś wynika, że był on obrządku greckounickiego. W interesującej nas kwestii autor dokumentu pisał: *Traktat Szenbruński roku 1809 dnia 14 października całą Galicję Zachodnią — — wcielił do Księstwa Warszawskiego — — ten wypadek nie przerwał hierarchicznego związku Chełma z Haliczem. Wasza Pasterska Mość nominowany przez Fryderyka Augusta — — zostałeś poświęconym od Halickiego metropo-*

²⁴ Ch. Kons. G. Kat., nr 743, k. 40. Patrz także k. 22—24.

²⁵ Biblioteka Narodowa w Warszawie, Zakład Rękopisów. Józefat Bułhak — korespondencja i dokumenty, BOZ 1751, vol. I, k. 274—297.

lity Angellowicza i od niegoż otrzymałeś instrument łączący dekanaty przemyskie z Chełmską Katedrą. Roku 1814 obalone Królestwo Polskie powstało — —. Po tym przeistoczeniu ostatnim aż dotąd żadne prawo kanoniczne, żadna Bulla głowy Kościoła nie zwolniły Chełma od podległości w interesach duchownych metropolicie Halickiemu. Już za Królestwa JW Lewicki z woli rządu naszego święcił we Lwowie JW Siedleckiego sufragana chełmskiego pod tytułem Bęłzkiego Biskupa. Stoją więc nasze stosunki z Haliczem, stoją prawidła i swobody cerkiewne — we względzie hierarchicznym jesteście haliczanami — —. Ani więc Wasza Pasterska Mość udając się do JW Lewickiego po instrument wskrzeszający Kapitułę postąpiłeś przeciwko prawu obowiązującemu, ani on wydając wdał się w rzecz nie swoją — —. Dokąd Monarcha porozumiewszy się ze stolicą Apostolską nie usunie stosunków z Haliczem i nie odnowi pierwotnych z Kijowem związków, ani z JW Bulhakiem i Jego następcami urzędownie znosić się raczysz — —. Sądzę nawet, że nam odnowienia komunikacji z władzą duchowną pod Berłem Rosyjskim nie bardzo żądać wypada — Kijów utracił dawną więźność, Aleksander nie będzie panować na wieki, mogą się wrócić czasy Piotra Wielkiego i Katarzyny II. Halicz z Lwowem jest bezpieczniejszy dla nas, a nawet przez położenie miejsca dogodniejszym nierównie — —²⁶.

Jak widać z końcowej partii wywodu, stanowisko niezależności wobec cesarstwa rosyjskiego zostało podkreślone bardzo mocno, podobnie jak okoliczność, że Lwów w istniejącej konstelacji politycznej nie zagrażał odrębności Królestwa. Trudno było o wyraźniejsze sformułowanie tezy, której Komisja Rządowa Wyznań i Oświecenia konsekwentnie broniła wychodząc z polskich interesów narodowych i państwowych.

III

Sprawa metropolitalnej podległości diecezji chełmskiej odżyła znów po śmierci biskupa Ciechanowskiego, kiedy aktualny stał się problem obsadzenia chełmskiej stolicy biskupiej. Załatwienie tego problemu nie mogło mieć miejsca bez uczestnictwa wyższej władzy duchownej. Władze petersburskie postanowiły wykorzystać nadarzającą się okazję w celu zniesienia podległości diecezji chełmskiej od metropolii halickiej. Boudou pisze o usilnych naleganiach rządu rosyjskiego w Stolicy Apostolskiej, zdążających do wyjęcia diecezji chełmskiej spod zwierzchnictwa metropolity halickiego²⁷. Istnieją podstawy do wysunięcia tezy, że władze rosyjskie uzależniały nominację ks. Filipa Szumborskiego na biskupa

²⁶ Ibidem, k. 290v i 293.

²⁷ A. Boudou, *Stolica św. a Rosja, stosunki dyplomatyczne między niemi w XIX stuleciu*, t. I, 1814—1847, Kraków 1929, s. 251.

chełmskiego od decyzji papieża znoszącej podległość Chełma metropolii halickiemu. Charakterystyczne są w tym względzie daty poszczególnych wydarzeń. Rada Administracyjna Królestwa postanowiła na swoim posiedzeniu w dniu 12 VIII 1828 r. przedstawić cesarzowi do nominacji na biskupa chełmskiego wysuniętą przez kapitułę kandydaturę ks. Szumborskiego. Dekret nominacyjny dla Szumborskiego wydany został jednak dopiero 12/25 V 1830 r. Poprzedziła go bulla papieża Piusa VIII z 3 II 1830 r., znosząca dotychczasowe związki chełmskiej diecezji greckounickiej z metropolitą halickim, i stawiająca ją w stosunek bezpośredniego podporządkowania stolicy rzymskiej²⁸. W r. 1830 chełmska diecezja greckounicka została więc prawomocnie wyjęta spod jurysdykcji metropolity halickiego. Od tej pory biskupi chełmscy, rządzący jedyną w granicach Królestwa Polskiego (a wkrótce i całego Imperium) diecezją unicką, podlegali bezpośrednio władzy papieskiej.

Powstaje pytanie czy egzempeję diecezji chełmskiej można uznać za sukces władz rosyjskich? Raczej było to zwycięstwo stanowiska reprezentowanego przez administrację polską Królestwa. Bezpośrednie podporządkowanie diecezji chełmskiej Rzymowi stwarzało stan izolacji jej od kościoła unickiego w Rosji, na czym władzom Królestwa — jak wiemy — najbardziej zależało. Likwidacja obrządku greckounickiego w cesarstwie w 1839 r. udowodniła słuszność polityki władz rządowych Królestwa w tej materii. Jednocześnie jednak utrudnienia w korespondencji prowadzonej wyłącznie za pośrednictwem władz rządowych, co przedłużało czas załatwiania spraw — nie mówiąc już o tym, że Komisja Rządowa mogła przeprowadzać selekcję korespondencji — powodowały, że Rzym informowany był o wypadkach w diecezji chełmskiej ze znacznym opóźnieniem, czyniącym niejednokrotnie interwencje nieaktualnymi. Prekonizacja biskupa Teraszkiewicza dokonana w Rzymie w 15 dni po jego śmierci, czy całkowite prawie uniemożliwienie przez władze rządowe korespondencji Stolicy Apostolskiej z biskupem Kalińskim²⁹ są na to przekonującym dowodem.

W związku z wyłączeniem diecezji chełmskiej z metropolii halickiej, w dawniejszej literaturze rosyjskiej zarysowały się poglądy w sposób niejasny bądź wręcz sprzeczny z faktami przedstawiające to zdarzenie. Historyk rosyjski A. N. Popow³⁰, który zajmował się dziejami unii ko-

²⁸ — *Chelmsensem Ecclesiam Rutheni ritus, quae Tibi ut Leopolitano Archieppo Sufraganea suberat, ab Metropolitico hoc tuo jure aliove quolibet, quo in eadem ex Romanorum Pontificum munificentia fruebaris, subtractam atque Apostolicae Nostrae Sedi immediate subjectam declaremus* (M. Harasiewicz, o. c., s. 886—887 i J. Pełesz, o. c., t. II, s. 840 i 841).

²⁹ A. Boudou, o. c., t. II, s. 330—331.

³⁰ A. N. Popow, *Sudby unii w ruszkoj chołmskoj eparchii*, Moskwa 1870, s. 61—62. Identycznie w ślad za Popowem zagadnienie to przedstawione jest w artykule *Kniaź W. A. Czerkasskij i chołmskije greko-uniaty*, Chołmsko-War-

ścielnej, twierdzi — powołując korespondencję ówczesnego nuncjusza papieskiego w Wiedniu Piotra Ugo z metropolitą halickim Lewickim — że zniesienie zależności biskupa chełmskiego od metropolity halickiego wiązało się z jednoczesnym postawieniem go w bezpośredni stosunek (*snoszenija*) z biskupem lubelskim obrządku łacińskiego. Jaki charakter te *snoszenija* miały mieć, autor nie wyjaśnia. Wygląda na to, że błąd powstał z niezrozumienia przez Popowa listu nuncjusza Ugo do metropolity Lewickiego z 17 VI 1829 r., w którym wyznaczał biskupa lubelskiego jako znajdującego się w najbliższym sąsiedztwie od Chełma do przeprowadzenia kanonicznego procesu informacyjnego co do osoby ks. Szumborskiego³¹. Pismo delegujące (bez nazwiska biskupa lubelskiego Dziecielskiego, którego nuncjusz nie znał) wysłane zostało metropolicie Lewickiemu z prośbą o wpisanie nazwiska i przekazanie we właściwe ręce. Nie powodowało to nawiązania jakichkolwiek stosunków zależności albo łączności chełmskiego biskupa unickiego od biskupa lubelskiego obrządku łacińskiego, gdyż proces informacyjny był czynnością jednorazową, a jego przeprowadzenie mogło być powierzone każdemu innemu biskupowi.

Wybór biskupa lubelskiego podyktowany był względami sąsiedztwa i wynikającą stąd łatwością przeprowadzenia procesu. Nuncjusz zresztą, nie będąc pewien, czy Lublin jest najbliższą siedzibą biskupią w stosunku do Chełma, upoważnił metropolitę Lewickiego do wpisania w dokumencie nazwiska nawet innego biskupa, jeśliby zamieszkiwał on bliżej Chełma niż biskup lubelski. Pomimo tego, metropolita Lewicki widział w tym pewne zagrożenie swoich uprawnień w stosunku do diecezji chełmskiej, gdyż w liście do nuncjusza z 15 IX 1829 r. domagał się, aby po procesie informacyjnym przeprowadzonym przez biskupa lubelskiego Szumborski przybył do Lwowa³² dla dokonania aktu konsekracji. Nuncjusz na to żądanie metropolity odpowiedział odmownie³³. Widocznie decyzja o wyłączeniu diecezji chełmskiej spod jurysdykcji metropolity halickiego zapadła już w tym czasie w Rzymie, nie chciano więc zezwolić na akt potwierdzający istnienie tej jurysdykcji.

szawskij Eparchialnyj Wiestnik [dalej: Ch. W. E. W.], nr 9, 1878. s. 9, oraz w książce Szczerbatowa, *Rządy księcia Paskiewicza w Królestwie Polskim (1832—1847)*, Warszawa 1900, s. 19.

³¹ M. Harasiewicz, o. c., s. 881—882; J. Pelesz, o. c., t. II, s. 837.

³² M. Harasiewicz, o. c., s. 884: — — *ut postquam processus canonicus informativus a Sacerdote Philippo Felice Szumborski juxta specialem s. Sedis resolutionem et Vestrae Eccellentiae mandatum ab Ilmo Eppo Lublinensi expeditus fuerit, prae memoratus Sacerdos Szumborski pro consequendo munere consecrationis ad me relegetur, haecque ratione jura Metropolitana Ecclesiae meae Archiepiscopalis multoties jam memoratis literis Apostolicis Papae Pii VII Stabilita conserventur — —*.

³³ M. Harasiewicz, o. c., s. 385: *Bonum igitur spirituale Ecclesiae Chelmensis exigit, dari facultatem alicui ex Eppis Poloniae hanc consecrationem faciendi.*

Błąd popełnił także inny zajmujący się w ubiegłym wieku sprawami greckounickimi historyk — G. Olchowski, który miesza stosunki diecezji chełmskiej z wyższymi władzami duchownymi ze stosunkami z organami państwowej administracji wyznaniowej w Warszawie. Jego zdaniem, diecezja chełmska obrządku unickiego już w 1827 r. została zwolniona od podległości metropolii halickiemu i podporządkowana w miejsce tego Komisji Spraw Wewnętrznych i Duchownych, którą wtedy utworzono w Warszawie³¹. Wynikałoby z tego, że centralny organ administracji państwowej — Komisja Rządowa — otrzymał w swym statucie kompetencje nadawane przez prawo kanoniczne tylko wyższym władzom duchownym. Tymczasem organ rządowy nie mógł wykonywać zasadniczych funkcji metropolity, mogła to czynić jedynie inna, równorzędna albo wyższa władza duchowna. W przypadku diecezji chełmskiej, jak to wyżej wykazano, nawiązany został stosunek bezpośredniej zależności od Rzymu.

Bezpośrednie podporządkowanie chełmskiej diecezji greckounickiej stolicy papieskiej utrzymało się bez zmian aż do 1875 r., tj. do likwidacji obrządku greckounickiego w Królestwie Polskim.

Artur Korobowicz (Lublin)

DÉPENDANCE DU RITE GREC-UNIATE DES AUTORITÉS ECCLÉSIASTIQUES DANS LE ROYAUME DE POLOGNE

Résumé

L'auteur présente les changements dans l'appartenance à la métropole de la diocèse de Chełm du rite grec-uniate dans le Royaume de Pologne.

L'organisation ecclésiastique du rite en question, uniforme dans l'ancienne Pologne, par suite de partages successifs du pays, subissait une destruction progressive. Les diocèses uniates, situés jusqu'alors dans les limites d'un seul pays et subordonnés au métropolitain „de Kiev, de Halicz et de toute la Russie”, se trouvèrent après 1795 sur les territoires de trois pays ennemis ayant partagé la Pologne. Ce fait créa la nécessité d'organiser la métropole du rite grec-uniate qui fût conforme à la situation politique de l'époque et à l'appartenance d'État des diocèses uniates.

Les démarches du gouvernement autrichien à Rome eurent abouti à la publication de la bulle par Pie VII du 8 mars 1807, en vertu de laquelle on fonda une nouvelle métropole tout à fait indépendante de Kiev, celle de Halicz et Lvov, avec le siège du métropolitain à Lvov. Elle fut constituée des diocèses uniates, se trouvant sous la domination autrichienne, à savoir celles de Lvov, de Chełm et de Przemyśl, passés de la juridiction du métropolitain de Kiev. Ce fut ainsi que les évêques de Chełm devinrent suffragants des archevêques-métropolitains de Lvov.

³¹ G. Olchowski, o. c., s. 10. Patrz także: A. Demianowicz, *Stremienie unitów b. chełmskiej eparchii k wozsojedinieniju s prawosławnoju cerkwia s 1873—1875*, Ch. W. E. W., nr 4, 1873, s. 7. Autor ten, reprezentując pogląd Olchowskiego, podaje jedynie jako datę likwidacji metropolitalnej zależności Chełma od Lwowa r. 1829.

Błąd popełnił także inny zajmujący się w ubiegłym wieku sprawami greckounickimi historyk — G. Olchowski, który miesza stosunki diecezji chełmskiej z wyższymi władzami duchownymi ze stosunkami z organami państwowej administracji wyznaniowej w Warszawie. Jego zdaniem, diecezja chełmska obrządku unickiego już w 1827 r. została zwolniona od podległości metropolii halickiemu i podporządkowana w miejsce tego Komisji Spraw Wewnętrznych i Duchownych, którą wtedy utworzono w Warszawie³¹. Wynikałoby z tego, że centralny organ administracji państwowej — Komisja Rządowa — otrzymał w swym statucie kompetencje nadawane przez prawo kanoniczne tylko wyższym władzom duchownym. Tymczasem organ rządowy nie mógł wykonywać zasadniczych funkcji metropolity, mogła to czynić jedynie inna, równorzędna albo wyższa władza duchowna. W przypadku diecezji chełmskiej, jak to wyżej wykazano, nawiązany został stosunek bezpośredniej zależności od Rzymu.

Bezpośrednie podporządkowanie chełmskiej diecezji greckounickiej stolicy papieskiej utrzymało się bez zmian aż do 1875 r., tj. do likwidacji obrządku greckounickiego w Królestwie Polskim.

Artur Korobowicz (Lublin)

DÉPENDANCE DU RITE GREC-UNIATE DES AUTORITÉS ECCLÉSIASTIQUES DANS LE ROYAUME DE POLOGNE

Résumé

L'auteur présente les changements dans l'appartenance à la métropole de la diocèse de Chełm du rite grec-uniate dans le Royaume de Pologne.

L'organisation ecclésiastique du rite en question, uniforme dans l'ancienne Pologne, par suite de partages successifs du pays, subissait une destruction progressive. Les diocèses uniates, situés jusqu'alors dans les limites d'un seul pays et subordonnés au métropolitain „de Kiev, de Halicz et de toute la Russie”, se trouvèrent après 1795 sur les territoires de trois pays ennemis ayant partagé la Pologne. Ce fait créa la nécessité d'organiser la métropole du rite grec-uniate qui fût conforme à la situation politique de l'époque et à l'appartenance d'État des diocèses uniates.

Les démarches du gouvernement autrichien à Rome eurent abouti à la publication de la bulle par Pie VII du 8 mars 1807, en vertu de laquelle on fonda une nouvelle métropole tout à fait indépendante de Kiev, celle de Halicz et Lvov, avec le siège du métropolitain à Lvov. Elle fut constituée des diocèses uniates, se trouvant sous la domination autrichienne, à savoir celles de Lvov, de Chełm et de Przemyśl, passés de la juridiction du métropolitain de Kiev. Ce fut ainsi que les évêques de Chełm devinrent suffragants des archevêques-métropolitains de Lvov.

³¹ G. Olchowski, o. c., s. 10. Patrz także: A. Demianowicz, *Stremienie unitów b. chełmskiej eparchii k. wozsjoedinieniju s prawoslawnoju cerkwia s 1873—1875*, Ch. W. E. W., nr 4, 1873, s. 7. Autor ten, reprezentując pogląd Olchowskiego, podaje jedynie jako datę likwidacji metropolitalnej zależności Chełma od Lwowa r. 1829.

Les événements historiques des années 1809 et 1815 causèrent la situation dans laquelle les terrains appartenant à la paroisse de Chełm du diocèse uniate, se trouvèrent d'abord dans les limites du Duché de Varsovie, et passèrent ensuite au Royaume de Pologne. Ce fait n'interrompt pas la dépendance canonique des évêques de Chełm des métropolitains de Halicz et Lwów. Les essais faits en 1819 par Ciechanowski, évêque de Chełm, dans le but de faire subordonner ce diocèse à Bułhak, métropolitain uniate en Russie, échouèrent par suite de l'attitude négative des autorités gouvernementales du Royaume.

Ce ne fut que la bulle de Pie VIII du 3 février 1830 qui liquida la dépendance de Chełm de la métropole de Lwów et soumit le diocèse uniate de Chełm à l'autorité directe de Rome.